

ABDULLA QODIRIY ASARLARIDA METORALARNING QO'LLANILISHI (BA'ZI KICHIK EPIK ASARLARI MISOLIDA)

¹Cho'liyev.R.A.,

²Nazarova Soniya To'lqin qizi.

¹Buxoro viloyati, BuxDU PhD doktoranti,

²Rus tili va adabiyoti fani o'qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7312495>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abdulla Qodiriyning ba'zi kichik asarlarida metaforalarning qo'llanilishi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ko'chma ma'no, metafora.

So'zlar asl ma'nosidan tashqari ko'chma ma'no ham anglatishi mumkin. Ko'chma ma'no tildagi so'zlarning to'g'ri ma'nosi negizida vujudga keladi. "So'zlar ko'chma ma'noda qo'llanganda predmet va hodisalarni atabgina qolmay, o'sha predmet va hodisalarni tasvirlash vazifasini ham bajaradi".¹

Ko'chma ma'noli so'zlar tabiat manzaralarini chizishda, qahramonlarning ichki dunyosini ochishda, lirik chekinishlarda muhim stilistik vazifa bajaradi. Ma'no ko'chishining metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik va boshqa turlarini uchratish mumkin. Ulkan so'z san'atkori A.Qodiriy asarlarini lingvoepik tahlil qilganimizda ularning barcha ko'rinishlari mavjudligiga guvoh bo'lamiz.Quyida bularga to'xtab o'tamiz.

Metafora nom ko'chishi emas, balki ma'no ko'chishidir, chunki so'z ichki semalardan tashkil topadi.Mana shu semalar birlashib yaxlit leksik birlikni tashkil etadi. Masalan: "qotmoq"; a)ma'lum bir harakatsiz holatga kelmoq; b)ma'lum bir o'rindan jilmaslik; d)ma'lum bir o'ringa aloqadorlik. Bu semik qatorni yana davom ettirish mumkin.Ushbu semalarning ma'lum biri ko'chadi, nom esa shu ma'nosini yetaklab yuradi, xolos."U tarrakdek qotib qoldi" ushbu gapda ma'lum bir ma'no, ya'ni qattiqlik ma'nosi ko'chgan.

Abdulla Qodiriyning "Uloqda" va "Jinlar bazmi" hikoyalarida yuqorida qayd etilgan ko'chma ma'nodagi bir qator so'zlarni ko'rishimiz mumkin. 1.Metafora yo'li bilan ma'no ko'chishi.Biz "Uloqda" hikoyasidagi o'zaro o'xshashlik asosida ma'no ko'chadi:a)o'rin jihatdan o'xshashlik asosida ma'no ko'chadi."Akamlar sadaning ostiga-samovarchining palosiga otdan qo'ndilar", "...uloq o'rtaga kirmagan edi", "arava yoniga keldim" kabi gaplarda "ostiga", "o'rtaga", "yoniga" kabilarda o'rin jihatdan o'xshashlik asosida ma'no ko'chishi mavjud. "Jinlar bazmi" hikoyasida ham bunday holat kuzatiladi."Ko'rpacha labiga cho'kdim", "...bog' qoshida aylanib ancha aylanib qoldim", "Tokning boshidan ushlab asta bog'lay boshladim" kabi gaplardagi "lab", "qosh", "bosh" so'zlarida o'rin jihatdan o'xshashlik asosida ma'no ko'chishi mavjud.

b)shakl jihatdan o'xshashlik asosida ma'no ko'chadi."Uloqda" hikoyasida shakl o'xshashligi asosida ma'no ko'chgan."...ko'kragi ochig'i Salim chavandoz edi", "...samovarning og'zida choy qaynar edi" kabi gaplarda yuqoridagi kabi gaplarda yuqoridagi kabi ma'no ko'chishini ko'rish mumkin. "Qosh qorayib, qorong'i tushgan paytda arang poya ishidan qutuldim", "...tok ko'zi ancha yiriklashib qolgandi" gaplarida "qosh" va "ko'z" so'zlarida shakl o'xshashligi asosida ma'no ko'chishi mavjud.

d)belgi jihatdan o'xshashlik asosida ma'no ko'chishi mavjud. "...otni qattiq choptirma", "...kiyimlaringni pes qilib kelma", "...girdig'umdan kelgan, yerdan bichib olgandek yigit-a?","...uzoqqina suhbatlashib o'tirgandan keyin ...","...umri boqiy bo'lsa hech gap emas...","...ozgina "shayton yig'i" qilib olgandan keyin..." kabilarda, "Jinlar bazmi" hikoyasidagi "Uzoq o'ylab o'tirmay,tut, qayrag'och va tol kabi daraxtlardan istak chilpidim", "Qarshimdagi maydondan o'tkir nur tushar edi", "Siz bilasiz, bizning bog'ning tevaragi quruq maydonlar bilan o'ralgan", "Sozlar sozlandilar, bir xil bosiq, og'r mashq chalina boshlandi", "uzoq yig'ladim", "...mayin kuy ta'sirida ohista chayqalardim" gaplarida "o'tkir", "quruq", "bosiq", "og'ir", "uzoq" so'zlarida shunday holatni kuzatish mumkin.

D)vazifa o'xshashligi asosida ma'no ko'chishi mavjud. "Uloqda" hikoyasida "So'z urinib, yana Mahkam akamning ustida to'xtaldi...", "...otga birdan shartillatib qamchi berdi va qushdek uchib ketdi", "Akamlar sadaning ostiga - samovarchining palosiga otdan qo'ndilar", "Birisi:"Bugun uloq qizimaydi",- desa, ikkinchisi:"Bekor aytibsana, bugun uloq qiziydi",-deydi","...Salimning oti qozoqi ot, qamchi ko'tarmaydi" gaplaridagi "to'xtaldi", "berdi", "uchib ketdi","qizimaydi", "ko'tarmaydi" kabi so'zlarda, "Jinlar bazmi"da esa "...vujudimni qo'rquv o'rab olardi","Tiriklik bilan ovora bo'lib, bog'ning poyasiga vaqtida qarolmadim","Qosh qorayib,qorong'i tushgan paytda arang poya ishidan qutuldim", "Yuz-qo'llarimni yuvib,salla-choponimni kiyganimdaobdon qorong'i bosgan edi","Men bog'dan chiqqanda, xufton bo'lmasa ham, shumga yaqinlashib qolgan edi","Sozandalar sozlarini to'g'rilay boshladilar" kabi gaplarda "o'rab olardi", "qarolmadim", "qutuldim", "bosgan edi","yaqinlashib qolgan edi","to'g'rilay boshladilar" so'zlarida vazifa jihatdan o'xshashlik asosida ma'no ko'chgan.

Metafora aslida nomi yo'q narsa-tasavvurlarga nom berish,ularni atashning eng muhim vositalaridan biridir.Ammo bu vositadan foydalanish ana shu ehtiyojgagina bog'liq emasligini,u inson tabiatidagi obrazli ifodadagi o'chlik bilan aloqadorligini,nomi bor narsalarni ham metaforik yo'l bilan ifodalashga insonda ichki bir tabiiy intilish mavjudligini mutaxassislar alohida ta'kidlaydilar. Metaforalar,ayniqsa,muallif tomonidan beriladigan o'z metaforalari ko'proq

estetik maqsad, ya'ni borliqni subyektiv munosabatni qo'shib hisoblagan holda nomlash yuzaga keladi. Shuning uchun ularda doimo konnotativ ma'no mavjud bo'ladi.

Asarlarda an'anaviy metaforalar ham, muallifgagina xos bo'lga xususiy metaforalar ham mavjud.

Abdulla Qodiriy an'anaviy metaforalarni ham shunday kontekstlarda ishlatadiki, ular kitobxon uchun tanish bo'lsa-da, matnda mahorat bilan tanlangan boshqa so'zlarning mazmuniy ta'siriga ko'ra yangi ma'no qirralari, ifoda semalari bilan boyiydi. Masalan: "Bir qarasang, tuprog'ingning ichidan G'oro'g'li Sultonbek bo'lib haligi afanding chiqib keladi. Ha, dedim, mondaho, absakchi yo'qmi. Xumsangning avzoyi buzuq: Ko'chani changitgan kim? - dedi. Juda it aft!" (72) Metaforik ma'noda qo'llangan "it" so'zi bog'lanib kelgan "aft" so'zi metaforik ma'nodagi ifoda semalarini yanada kuchaytirgan, "holati yuqori darajada yomon", "salbiy holati yuqori" bo'lgan xususiyatga ega kabi semalar bilan boyigan. An'anaviy metafora go'yoki yangidan yaratilgan.

Abdulla Qodiriyning o'zigagina xos bo'lgan xususiy muallif metaforalari tasvirning tiniqligi, obrazlilik va ta'sirchanligini ta'minlash uchun xizmat qilgan. "G'urbat" so'zi bir necha metaforik ko'chma ma'nolarda qo'llanadi, "g'urbat dunyo" kabi. Ammo A. Qodiriy bu so'zni hech bir so'z san'atkori qo'llamagan metafora bilan ishlatgan. "Ammo to'y qilaturgan pulingni ko'makka ber deyilmabdi-ku? Bas, shundoq bo'lgandan keyin, "Mushtum" nega g'urbat qiladur? Biz ham besh kunlik dunyoda bola-chaqamizning orzu-havasini ko'raylik. Chiq eshikka, ey! Tuf betingga, ey!.." (113) Bu matndagi "g'urbat" so'zi birovga nisbatan aytiladigan va birovga salbiy ta'sir etishi mumkin bo'lgan xabar ma'nosini bermoqda. Qahramonga ta'sir etish va matnning badiiy qiymati, muallifning maqsadini aniq va bo'yoqdorlik berish maqsadida shu so'zdan mohirona foydalana olgan.

Asarlarda yaratilgan metaforalar o'sha davr ijtimoiy hayotida yangi kirib kelgan tushunchalarni so'zlar bilan ham berilgan. "Oxund domlamiz oq podshoni o'rnidan tushirilib, Kerenskiyning podsho ko'tarilganini "bo'libdur, bo'libdur endi" bilan zihnga sig'dirsa-da, haligi "yangi saylov"ni sira miyasiga sig'dira olmadi. Uning nazarida, "yangi saylov - bir purtortur", tar-tar qilib o'tib ketadurgan" (18) parchasidagi o'sha davr uchun yangi bo'lgan purtortur (traktor) so'zining metaforik ko'chma ma'nosi "yoqimsiz baland ovozning bir boshlanib, darrov tugashi" bo'lib, juda kuchli ifoda semasiga va obrazlilikiga ega.

Asarda muallif metaforalarni faqat ot so'z turkumida emas, balki turli turkumlari doirasida ham kuzatiladi. Fe'l so'z turkumiga oid ham adibning o'ziga xos

metaforalari uchraydi.”Mekalayingni oq soqqa, qora soqqa saylovi esimga tushsa, azbaroyi xudo, fe’lim aynaydi. Qonim qaynab, og’zim yugurgilab qoladi. He sani o’sha sayloving bilan...”(77) Asarlarda nafaqat ot va fe’l so’z turkumiga oid, balki sifatga oid bo’lgan ko’chish turlari ham mavjud.Sifatga oid metaforalarning birgapning turli o’rinlarida berilishi holatni yanada bo’rttiradi, tasvirni jonlantiradi. “Qarshimdagi maydonda o’tkir nur sharpasi tushar edi. Bugina emas, kishilarning chag’ir-chug’ur so’zlashib kulishlari, gijbang-gijbang childirma, ora-chora dutor, tanbur, g’ijjak kabi sozlarning zaif, ammo deonavash va dilni qitiqlaytirgan tovushlari eshitilar edi”(23).

Xulosa qilib aytganda, metaforalar qahramonlarning ruhiy dunyosini ochib berishda, davr tasvirini keltirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ular o’quvchiga badiiy-estetik ta’sir ko’rsatishda eng zaruriy omil vazifalardan birini bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Qodiriy.A. Kichik asarlar. T.: G’afur G’ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1969, -213 b
- 2.Qilichev. E. O’zbek tilining praktik stilistikasi. T.: 1985.
- 3.Shobdurahmonov. Sh. Hozirgi o’zbek dabiyl tili. T.: 1981.
- 4.Tursunov. U. H ozirgi o’zbek adabiy tili. T.: O’zbekiston, 1992,-399 b
- 5.Abdurahmonov.G’. Qodiriy uslubi haqida. “O’zbek tili va adabiyoti” jurnali, 1992, 6,61-63- betlar.